

Зоран ЖИВКОВИЋ

ЊЕГОШ У ПИСМИМА

у поводу 200-годишњице рођења Петра II Петровића

На српском језику, епистоларни жанр је свој расцвет доживео у XIX веку, па из тог времена потичу за нашу књижевност најбогатије и најзначајније преписке, сем Доситејове, Његошева и посебно Вукова, у чију огромну кореспонденцију, су поред пријатеља и сарадника, укључени и његови савременици који су били противници његове књижевне и културне реформе. Његошева преписка садржи више од 1700 писама и једна је од највећих у нас. У њима се очитују две Његошеве прекупације - књижевна и политичка. Највећи део његове службене преписке су ноте турским поглаварима у суседству и аустријским властима у Боки и Далмацији. Видно је да писма турским поглаварима, и по етикецији и стилу, а посебно по полемичком тону, подсећају на одговор владике Данила Селиму везиру у *Горском вијенцу*. Она се не само разликују од других писама, већ уједно представљају најзанимљивији део укупне Његошеве службене кореспонденције.

Већи део Његошеве кореспонденције чине писма угледним савременицима (Вук, Томазео, Враз) и мање познатим личностима, показујући скоро једнаку отвореност и искреност, било да пише блиским пријатељима или онима које сматра "љутим" непријатељима. Приметна је у Његошевим писмима свест о историјској мисији Црне Горе, то јест оне идеје и размишљања, на којима је заснован и *Горски Вијенац*, али и друга дела. Још у својој најранијој песничкој фази, када је још само подражавао народну епику, у једном писму из 1832. године, Његош пише да је Црна Гора после пропасти царства на Косову "непресјечно како своју независност тако и своју вјеру сачувала и крв своју проливала само ради слободе, независности и своје вјере". А петнаест године касније, кад је објавио *Горски вијенац*, он је написао два писма, једно Вуку, а друго скадарском везиру Осман-паши Скопљаку, у жељи да осветли то своје ново дело. И док Вуку сведочи о "искри из гомилах пепела величине Душанове" која је скочила у црногорско горје, у другом открива, по Андрићу "велику и трагичну истину наше историје", пре свега о подељености српског народа, његовом

робовању туђину и братском крвопролићу. “Брат брата бије, брат брата сијече, развалине су нашега царства у нашу крв огрезле. Ево опште несреће! Ово је несрећа и вражда братска више но сила туђа учинила, те је наше јуначко племе постало туђим надничарима и служитељима, као што си и ти туђи надничар”, поручио је цетињски владика скадарском паши.¹

Иако их је најмање, Његошева путописна писма су свакако његови најлепши и најзанимљивији епистоларни текстови. Најраније је послато Вуку, из Петрограда, 1833. године, док је преостала написао пред крај живота, инспириран својим путовањем по Италији. У тим писмима, владика највише привлачи оно чега нема код куће: велики градови, величанствене грађевине, богати музеји и археолошка налазишта, дневна шароликост свакодневнице великих градова. У писмима Николи Томазеу из 1847, о Венецији, и Вуку, из 1850. о истом медитеранском граду, цетињски владика постаје надахнути путник који страствено ужива у лепотама и занимљивостима које обилато нуде нове земље и пре свега сјај Венеције. Ипак, најопширније, а можда и највредније писмо овакве врсте, након боравка у Напуљу и Риму, Његош је 31. јануара 1851. године упутио тршћанском учитељу Димитрију Владислављевићу. У њему, сведочи о истим местима, доживљајима и епизодама, о којима ће касније писати Љубомир Ненадовић, у својим чувеним *Писмима из Италије*.

И док је у својим писмима мало говорио о себи, сем у познатом и уједно духовито-потресном писму лекару Петру Маринковићу, Његош у једном од најпопуларнијих путописа српске књижевности, Ненадовићевим *Писмима из Италије*, живи снагом и сјајем живота који је могућ и дат једино славним књижевним јунацима. Због тога је и Ненадовић првобитно замислио да ова писма буду објављена под насловом Владика црногорски у Италији. У овој књизи је Ненадовић, на изузетан начин, прославио црногорског владика и допринео стварању правог мита о његовим Црногорцима, који се тада просто и природно одомаћио у српском језику, култури и нацији. *Писма из Италије* превазилазе основе и оквире путописног жанра и настала су када се њихов аутор већ више пута опробао у том жанру. Јер, Ненадовић их је написао након младеначких *Писама из Грајфсфалда*, објављених 1850. и потом *Писама из Швајцарске*, из 1851. године, која су заправо настала бар пет година раније. Ненадовић је тако постао природни настављач Доситејеве путописне прозе. Али је то остварио, у то време очигледно близак владајућем стилу субјективног путописа својих европских савременика, Лоренса Стерна и Хајнриха Хајнеа.

У *Писмима из Италије*, он говори о сусрету с Његошем у Напуљу, њиховом дружењу и обиласцима града и околине, о боравку у Риму и путу

¹ Петар II Петровић Његош. *Изабрана писма, Целокупна дела Петра II Петровића Његоша, Просвета Београд, Обод Цетиње, VI издање, књига шеста, стр. 152*

за Фиренцу. Ти разговори са песником и владаром, његове мисли и изреке, анегдоте на путу, учинили су временом ову књигу незаобилазном за што боље упознавање и схватање феномена Његош. Иако видно болестан, са контемплативном резигнираношћу, посебно свим оним што је оставио у Црној Гори, Његош се, у *Писмима из Италије*, диви природним лепотама и историјским знаменитостима, слободоумно расправљајући, више попут неког републиканца, а најмање као један владика или господар земље која је више стална буна против Турака него држава у тадашњем европском смислу.

“*Bella Italia*” и сусрет с њом, још једном је и неочекивано изазвала Његошеву изузетност и аутентичност песничког генија. Таква слика Италије, догађаји и разговори на овом путовању, су из перспективе, не само главног јунака, него и перспективе путника наратора. А у исти мах, остварени су лирски непосредно и изнијансирано, са профињеним хумором и веома функционалном нарацијом. Због тога, *Писма из Италије* нису само највиши домет Ненадовића, као прозног писца, већ су га учинили једним од најупечатљивијих и најзначајнијих путописаца српске књижевности. У својим писмима Његош је веома мало сведочио о сопственој личности, па се на основе његове преписке увек може цитирати позната Андрићева реченица, настала управо тим поводом, ”да највећи песник нашег језика није ни имао личног живота”.

О Његошу је веома исцрпно писао которски катихета, иначе Ришњанин, поп Вук Поповић. У његовој преписци са Вуком Стефановићем Карацићем, која је континуирано трајала од 1836. па све до 1864. године, у којој је забележио најважније догађаје и личности из Боке, Херцеговине и Црне Горе, ипак је највећи број писама посветио Петру II Петровићу Његошу. Вук Поповић је црногорског владика упознао у тренутку када је своја најважнија дела Његош већ објавио. Дакле, он је већ имао и песнички углед, и глас о њему као песнику, сад је већ ишао пре њега самог. Дотле је на песнички начин обновио и уобличио косовски мит и остварио дела која ће га врло брзо, а у наредном веку и дефинитивно, поставити на једно од највиших места у историји српске поезије. О томе како су савременици гледали на Његошево дело, и како је он сам видео прихватања и реакције на њих, можда најилустративније сведочи запис који је Матија Бан оставио, након своје посете Цетињу, марта 1848. године. Део разговора Његоша и Матије Бана, према овом запису, изгледао је овако:

– Мој најбољи састав мислим да ће бити Горски Вијенац. Јесте ли га прочитали?

– Не један, него три пута – одговори Бан.

– Е, па добро! Он ће се само допасти мојим Црногорцима, а зато што сам у њему изнео њихове обичаје, њихов начин мишљења и говора, њихов

карактер, те се виде као у огледалу. Али се неће допасти образованом свету који ће ми замерити да оно није права драма, да владика Данило, који је главна особа, увек мудрија а скоро ништа не ради, па ипак дело које смишља испада му срећно, више неким случајем него његовим напором. Ја сам опажајем те мане и мада радо не поправљам што сам једном написао, наумио сам да их исправим при другом издању. Шта Ви велите? – рече Његош

– Ја би се – одговорих – усудио приметити да се поправљањем често исквари дело. А све те мане које споменусте, кад би и постојале, оне се већином тичу облика. Сама, пак, поезија тако је оригинална, чиста и велика да ће вечито остати као узор у нашој књижевности – рече Бан.

– Говорите ли то из учтивости или по убеђењу? – упита Његош.

– Ја увек настојавам да то двоје спојим – одговори Бан².

Наравно да је намера о исправкама остала само у размишљањима, али овај сусрет и разговор илуструју какву је свест о свом делу имао и на који начин је сам владика промишљао његову “несавршеност”. Јер, по ономе шта је желео и шта је сматрао да је постигао као владар, повремено би се, без сумње, осећао као јунак сопственог, једног од ретких прозних дела, *Житија Мрђена Несретњиковића*, које је иначе потписао псеудонимом – Драго Драговић. Главни јунак овог његовог дела, наиме, у једном трену каже, сублимишућу егзистенцијалну мисао, тако иманентну књижевним јунацима, али и савременом човеку: „Ђе год сам био, свуђ сам погинуо“.

Ипак, писмо које је из Котора, Поповић упутио Вуку Караџићу 10. по старом, односно 22. новембра 1851. године по новом календару, сигурно је најзначајније, а без сумње – најцитираније од свих писама која је икада упутио свом славном сабеседнику. Ово писмо, у којем описује Његошеву смрт и све што се непосредно након тога збивало, само у периоду од 1912. па све до 1926. године, у разним новинама и часописима, објављивано је чак девет пута. Потом најчешће у пригодним приликама и значајним јубилејима штампао је више пута. Али, и два пута је објављено заједно са другима, у два до сада позната издања Поповићевих писама. Најпре 1964. године у Београду, када су ова писма објављена под насловом: *Которска писма* и други пут 1999. године у Подгорици, са минималним додатком у односу на прво издање, али под новим насловом: *Писма Вуку Караџићу*.

Временом је ово писмо због своје документарности постало непокрив извор и вредно као мало који документ, због слика датих у ненадмашном споју атмосфере и питорескних детаља. Слика на изузетан начин сведочи о целокупном догађају, и изнад свега о суштинском историјском бићу Његошеве Црне Горе. То писмо, настало непун месец након Његошеве смрти, послужило је не само историчарима, историчарима књижевности,

2 Петар II Петровић Његош, *Горски вијенац*, приредио Александар Младеновић, Цетиње, Обод 1996, стр. 11 и 12

његошолозима, већ и другим уметницима, да кроз разне покушаје уметничке реконструкције самог догађаја још више осветле значај и величину поезије цетињског владике. У савременим приликама, када се из најновијих, али и само овом времену познатих разлога, покушава да се тумачи и пише о Његошу, на до сада најнезамисливији начин, ово писмо је неочекивано добило и прави статус нечега, што би у редовним временима могла једино да има само фотографија. И то она која заиста говори више него хиљаде данашњих речи.

Ово писмо, Поповић почиње тако што одмах саопштава крај Владичиних мука са тешком болешћу: „Мучно ми је жалосне гласове јављати, али се не може сакрити, није фајде ни крити. Умрије нам врли и дивни владика црногорски, баш на уставке Лучина дневи, у 10 сати из јутра“. Поповић првом реченицом у овом писму као да жели да нагласи да неће извештавати о великом догађају, већ о њему приповеда. Епски приповедач који је у блиској равни са својом публиком на традиционалан хронолошки начин приповеда, велики је господар времена. Оваквим почетком, саопштавањем онога што следи на крају, Поповић се тог традиционалног приповедачког господарења временом одмах, и то на самом почетку одрекао. У сличним приликама, због осећања затечености, приповедач лако прибегне каквој патетичној фрази, која као да се испаљује из тог најпознатијег арсенала овешталих речи, као неког прибежишта, оног последњег, у којем се, у немуштој жељи да се догађају да што монументалнији свечани тон, у којем се траже а не налазе праве и примерене речи.

Али, смрт владике и песника Петра II Петровића Његоша била је очигледно такав догађај и не само у личном животу Вука Поповића. Све га је то просто подстакло да изађе из свог уобичајног начина обраћања и писања. Ако је то било и несвесно, онда је и примерено стваралачкој епохи романтизма, чији су одблесци историјско-политичких промена у уметности и књижевности, већ допрли и до Боке. Карактеристика романтизма је и да је у свом уметничком поступку истицао све што је несвесно, и због тога је у извесној мери “жигосао” све што је техничко.

Дакле, већ на почетку и одмах, уместо било каквог громогласног патетичног обрасца, једна реченица је на трагу оних народних, према којима је мучно јављати жалосне гласове који се не могу сакрити. И потом одмах она о крајњем исходу. Али тиме, Поповић није затворио хоризонт приче и причања. Одмах се прибранио и вратио хронологији догађаја, отпочевши своју повест неком врстом најаве свега што ће бити, оним што се догодило неколико дана уочи Лучиндана, када је владикау спопао велики напад грудобоље. И онда Поповић почиње да ствара причу кроз мозаик, који чине разне дигресије и токови, са детаљима и догађајима који повремено прете да постану врста засебних краћих целина. Али све то заједно, окупљено и

засновано на ономе што се све време осећа, али се ипак још није догодило, чини ту знамениту повест о “потоњој ури Његошевој”.

На самом почетку Поповић препричава праву драму на Цетињу. У тренутку када га болест опхрвала, владика тражи да га носе у Котор, али томе се супростављају Перо и Ђорђе. Онда их Владика заклиње да му испуне ту последњу жељу, и баш тада када они невољно спреме све за пут, онда све заустави тако лоше време “да се није могло изићи из куће”. Крв из владикиних прса, која је свима пред очима, лоше време и путеви, као да су знаци који већ на почетку приче упућују на онај последњи, коначни пут. А та коначност, која све изједначава, баш у том часу, узвисује и животе оних најанонимнијих за свет и историју. Да парафразирамо, за ову прилику, најзначајнијег српског писца у Хрвата, Владана Десницу, који је средином прошлог века, у *Прољећу Ивана Галеба*, сведочио да ма колико нечији животи могу да буду мали, али су зато све смрти велике.

Али, смрт оног који постао синоним за цео један народ и чије име је постало метафора једне књижевности, није само за његове савременике један пуки историјски датум. И када прети да приповедање поново доживи свој прерани климакс, можда и прерани завршетак или да се просто утопи у надлазећој плими патетике општих места, која је је увек изазов у сваком разговору о животу и смрти, све то Поповић одједном приповедачки вешто избегне, и одложи једном сликом, упечатљивом епизодом о тестаменту. Владика пред братом и окупљеним сенаторима жели да саопшти и свој политички тестамент који ће судбински одредити будућност Црне Горе.

Након уводног подсећања на тренутак њиховог расанка који само што није дошао и кратког присећања на оно шта је хтео и колико је урадио за Црну Гору, Владика се заправо усредсређује на оно што му је најважније у том часу речима: „А садах, браћо, послушајте што ћу ви најпосле рећи: закљинем ве Богом и Св. Госпођом држите Пера за господара и слушајте Ђорђа. Зеко нека сједе на моју столицу, те буде за тога. Ви живите у договору и љубави братској, па ће тако и сви остали Црногорци. Не гоните Брђане, нити их пуштите крвницима Турцима. Не насрћите на ћесарева човјека. Од кокошке до главе ко украде или насилнице учини у ћесареву земљу, нек се мушкета. Чувајте се злијех Турака и шњима гледајте да у миру будете, а не пуштите богме нико да вас таре. Држите се Русије и слушајте цара русискога и биће вам свако добро. Он ће вам ону помоћ и у напријед давати, ако вам је и узбаста уздержат. Учинио сам три тастамента: један је у Бечу, други у Петербургу, а трећи код консула у Дубровнику, и овога пошто умрем прочитајте народу. У Бечу су 100.000 ф., у Петербургу 100.000, а код Пера 58.000, које сам сачувао за потребе наше, и ви их не тичите без невоље домаће и чуда. Још ви препоручујем и аманат предајем, кад умрем копајте ме на Ловћен код нове цркве“.³

3 Вук Поповић, *писма Вуку Караџићу*, Подгорица, цид 1999, стр. 117

Тако је лична драма Владике, са осећањем колективне трагичности, одједном прешла у домен стварне државне политичке егзистенције и будућности његове Црне Горе. Из космогонијских висина борбе између живота и смрти, све је спуштено на раван стварног и могућег, свакидашњег и дневно егзистенцијалног, или бар оног што може да буде и јесте судбоносно за будућност Владичиних сународника. Та супротстављеност као да постаје основ за надолazeћу унутрашњу поетску енергију приче и приповедања. У неколико реченица, Владика врло прецизно, не само даје слику онога што би требало да буде унутрашња и спољна политика Црне Горе, већ одређује и извршиоце свог тестаментa, као и свог наследника, али на крају и место свог гроба на Ловћену.

Али, Поповић као приповедач, после тих речи последње Владичине воље, још увек не напушта и остаје у еросу егзистенцијалног да би се тек нешто касније поново вратио основном трагетском тону. Довођење у сумњу исправности Владичине воље, могло би у скоро свакој прилици, а камоли у том часу, бити неприлично, у најмању руку нека врста неочекиваног инцидента. А ко би други, него Његошу омиљени сердар Ђурашковић, баш у том часу, и после тих речи, Владици на самртном одру, могао је да постави питање: „А да господару, кад не би народ шћео Зека на мјесто твоје, што ћемо онда?“

И баш то неочекивано питање о наследнику, то задржавање у сфери овоземаљског, оног живота који ће наступити после ове смрти, била је нека врста малог и кратког тријумфа свакодневног и реалног над смрћу.

Тестамент и потом питање сердара Ђурашковића били су тренуци сећања на коначну смрт. А све то као да је самом приповедачу послужило да се једним, опет неочекиваним лирским обртом врати повести о одласку са овог света, владара и свештеника, чије име, као да је одувек синоним за црногорски народ и за српско песништво. Јер, све дилеме и питања, прекида онај који је према записима врло ретко долазио са Његуша на Цетиње, од како му се син завладичио. Онај који је у том часу, према неким истраживањима, на тај Лучиндан 1851. имао и 90 година. Управо његово обраћање дало је самом догађају чудесну сликовитост и размере, а на све присутне најупечатљивији утисак.

Стари Томо, затекавши још живог сина на одру, ”назове” Дobar вечер, господару! Зла ми вечер”. А владика му одговори: “Добро ми дошао, Томо! И мило ми је да си дошао, нијеси ме никад на пут справљао, а сада хоћеш”.⁴ Тако испричан сусрет оца и сина и њихов “у плачу” растанак, целом догађају, али и Поповићевом приповедању дају посебне, рекло би се митске размере. Вук Поповић је своје писмо, у којем је описао Његошеву смрт, писао након само десетак дана од тог догађаја. Три деценије касније

4 Вук Поповић, *писма Вуку Караџићу*, Подгорица, цид 1999, стр. 118

о свему томе је оставио запис Његошев лични секретар, Милорад Медаковић. Оба ова текста, без обзира на велику временску разлику, али и у стилу двојице различитих аутора, у основи имају изузетан степен подударности.

Разлог није само у размерама догађаја, који је тако инспиративно, али у исти мах и сугестивно деловао и на саме ауторе ових првих записа, тако да су они дали велики број детаља који директно, али и посредно сведоче о догађајима на Цетињу, на Лучиндан 1851. Оно што је забележио Медаковић као учесник, а што не налазимо код Поповића, јесте један тренутак, непосредно пре него што је владика рекао и своје последње речи. Наиме, у тренутку када је желео да се спусти “на перину Петра I”, Владика је покушао да придржи сердар Филип Ђурашковић, али се Раде Томов “стресао” на то, и одбијаћи помоћ Ђурашковића, рекао му: „Видиш Филипе да сам још жив и да ме снага није оставила. То је присутне потресло, а Милаковић се “загрцнуо у сузама”. Он је иначе по договору требао да упита владика за последњу аманетну поруку. Тада је своју пословичну присебност, уместо Милаковића показао Новица Церовић, обраћајући се речима: Господару, теби се живот крати! И прекратио се, одвратио је Његош.

О томе како су изгледали последњи тренуци владике и господара црногорског, Вук Поповић пише: „Сјутри дан осване још у тежој муки, али га бистра памет није никад издавала, и зато се мирно исповиједи и причести, па најпослије с раширеним рукама ове ријечи изговори: “Боже и Св. Тројице, помози ми! Боже и Св. Госпођо, предајем ти на аманет Црну Гору! Свети арханђеле Михаиле, прими моју гријешну душу!” И одмах простре се на страмац свога стрица Светог Петра и испушти дух!“

Чињеница је да оба текста говоре о смрти великог песника, природно морају бити на висини његовог великог песничког дела. И литерарна занимљивост ових записа такође представља њихову упадљиву особеност. Није претенциозно закључити да је управо литерарна уверљивост Поповићевог сведочења о томе како се владика Раде Томов опростио од света и века учинила, да многи читаоци његове последње часове, више доживе, пре свега, као природни део његове највише поезије, а мање као стварни крај његовог живота. Поповићево писмо као најстарији документ о смрти Петра II, са својом не само историјском него и литерарном вредношћу, било је важна основа за стварање легенде о Његошу, кроз повест о његовој “потоњој ури”. Али, оба ова записа, без обзира на разлику од три деценије, настала у XIX веку, представљају прворазредне документе и изворе о догађају о којем сведоче.

И један и други текст, посебно се баве речима које су тих дана изговорили Његошеви родитељи, начином на који су дочекали смрт свог сина, и уопште тиме како је све то заједно деловало на више од 4000 присутних

гостију, Црногораца и Брђана, као и више од 100 свештеника, који су присуствовали Владичином погребу, како је о томе, уосталом, сведочио сам Поповић. Дајући слику опроштаја сина и оца који у највећој могућој тузи коју један отац може уопште да доживи, свог умирећег сина управо, и баш тада, и у том часу, назива господаром, а не сином, Вук Поповић даје лирску слику дотле незапамћену за трагични патријархални свет Црне Горе. Сугестивност слика, кроз више него уверљиву литерарну синтезу, чине у тим реченицама, Поповића писцем сасвим достојним теме и догађаја о којем приповеда. Томов долазак и обраћање, као да су у један мах остварили најневероватнију меру, али и сједињеност његовог личног трагичног осећања и видне колективне прожетости једним једнодушним осећањем достојанства које као да, бар у том трену, надилази осећање смрти. У том тренутку лична драма једног сина, оца и целог једног народа налазе се на својој највишој трагетској катарзичној тачки, баш тада, када су смрт и време још једном показали да су једини господари на земљи.

Већ у следећем пасусу овог писма, Поповић овај тренутак опроштаја, кроз један помало неочекивани коментар, посматра из посебног угла:

”Обучен у најлепшој одежди што му је руска царица поклонила била, и тако у дивном архијерејском одијелу накићен, пружен про све цркве у одру, с отвореним очима и засукатим брцима изгледао је, кажу, као жив, и мирисао као ружа, и као свет! Ђорђе је над њим странгушао. И на наручја понијели су га. С овијем је њеке усељене о себе у народу мисли противне, добро уништио и изгладио.“

Али то није и највиша трагетска тачка читавог догађаја. Све то ће наступити баш у часу, када се је могло помислити да он само што није прошао. Онда када се пред окупљени народ, над одром сада већ почившег владике Рада, појављује његова мајка Ивана. „Жалостна његова матер није га затекла жива, и кад је чула близу манастира јаук и кукање, рекне: “Није ми умро, не! Он је мени жив!” А када га угледа мртва повиче:” како ми те Бог украсио, мимо иког, славо моја! Ах, леле! Фалај да је Богу!” Овакав мајчин наступ читавом догађају даје размере, дотле непознате, у неку руку блиске и једино примерене античким трагедијама. Не обраћа се Ивана Томова, рођена Пророковић, неком скупу људи новијих времена, опседнутих неком савременом и страственом опсесијом да потисну страх од смрти или осећај бесмислености живота. Још дуго после Његоша, у Црној Гори се за онога који премине, није говорило да је умро, већ да је починуо. Јер, стваран живот Црногораца био унеколико једноставан: драматичан и тежачки. Зато је смрт доносила ослобођење од патње, од несталног и променљивог, али увек тешког и мучног. Упркос томе, или можда баш зато, у таквом друштву негована је, могли би можда слободно, данашњим речником рећи, једна стоичка култура смрти. У

таквом друштву смрт је, или прецизније начин на који се одлази на онај свет, најбоља потврда стварне вредности нечије дотадашње личне егзистенције, породице, братства, племена и народа. У патријархалним друштвима владају неписана морална правила, о којима су у стварном животу највише бринуле кроз васпитање деце, а често их и спроводиле, нико други до жене. Зато није ни чудо да је баш у црногорској прошлости забележен један по свему неупоредив историјски пример, према коме је мајка, након једног боја, отворено замерила својим синовима што су се сви од реда, живи и здрави, вратили.

Баш због тога, овај легендарни говор Иване Томове над мртвим владиком, али пре свега својим сином, у тузи коју само мајка зна, необичном присебношћу и изузетном сугестивношћу задивило је присутне, али и многе који су о том догађају могли касније да слушају. И док је у Поповићевом писму Караџићу више наговештен и начин и утисак обраћања Његошеве мајке, у тексту Тома Ораховца, у свесци 7-8 “Босанске виле”, из 1910. године, на стр. 250 – 251, под насловом “Родитељи Његошеви над његовим мртвачким одром” први пут је забележен говор Иване Томове, иначе у овом веку уврштен у више антологија беседништва.

Ораховац се, на почетку текста, бави важном и помало парадоксалном чињеницом, која потврђује да су обраћања Његошевих родитеља над посмртним одром сина, с једне стране врло жива у народном предању, али да, с друге стране, није успео да пронађе било какав писани извор. Не наводећи, у наставку, ни од кога је управо чуо говор Иване Томове, Ораховац само напомиње да овај говор даје “према традицији”: „Браћо Његоши, соколови црногорски, није то лијепо што чините, није право што плачете и кукате за Владиком. Није он рођен за плакање, нити је радио за кукање. Радио је о добру, о слави, о величини имена нашега и српскога и за њиме не треба плакати но га славити и гледати да идете његовијем стопама и да радите оно и онако како је он вазда препоручивао и народ учио. Престаните са плачом, плач не могу слушати. Па се сагла, клекла на кољена, помолила се Богу, за покој душе његове, затијем је устала, пољубила крст и руку владичину говорећи: Слава и хвала нека је Богу и Светој Тројици, која ме је даровала даром мимо све жене; ја сам била и сада сам, најсрећнија мајка, кад ми је Бог даривао тебе, мој вазда прелијепи сине. Ја сам најсрећнија мајка кад сам вољом Божјом родила, одгојила и спремила тебе, који си био најљепши међу најљепшима, не само тијелом него и душом. Ти си се одужио свакоме твоме, одужио се Богу и народу. Ја ваистину Божју никада за тобом нећу плакати, кад бих то учинила, не бих била твоја права мајка. Треба да плачу и да кукају оне мајке које рађају, носе и чувају изроде, издајнике и погани људске, а ја не. Опет се сагла и пољубила му руку и рекла: Проста ти била материнска

рана. Просто ти било српско млијeko. Слава нека је Богу који ми те дао и који те тако лијепог узео, барем ће и он тамо имат, што од тебе да види.“

Тако је управо овај Ораховчев текст постао онај писани извор, на основу којег је овај говор, од тада па све до данашњих дана, цитиран, а много пута и штампан, у више антологија беседништва на српском језику.